

Edin Radušić

BOSNA I HERCEGOVINA U BRITANSKOJ POLITICI
OD 1857. DO 1878. GODINE - OD BRANITELJA I ZAŠTITNIKA
DO TUŽIOCA I SUDIJE

HISTORIJSKE MONOGRAFIJE

Knjiga 8

Izdavač:

Institut za istoriju, Sarajevo

Alipašina 9, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina

www.iis.unsa.ba

Glavni i odgovorni urednik:

Prof. dr. Husnija Kamberović

Recenzenti:

Prof. dr. Zijad Šehić

Prof. dr. Husnija Kamberović

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

94(410:497.6)"1857/1878"

327(410:497.6)"1857/1878"

RADUŠIĆ, Edin

Bosna i Hercegovina u britanskoj politici od
1857. do 1878. godine - od branitelja i zaštitnika
do tužioca i sudije / Edin Radušić. - Sarajevo :
Institut za istoriju, 2013. - 259 str. : ilustr. ;
24 cm. - (Historijske monografije ; knj. 8)

Bibliografija: str. 397-406 ; bibliografske i
druge bilješke uz tekst. - Summary. - Registar.

ISBN 978-9958-649-15-8

COBISS.BH-ID 20562950

Edin Radušić

BOSNA I HERCEGOVINA
U BRITANSKOJ POLITICI
OD 1857. DO 1878. GODINE
- OD BRANITELJA I ZAŠTITNIKA
DO TUŽIOCA I SUDIJE

INSTITUT ZA ISTORIJU
Sarajevo, 2013.

Štampanje ove knjige podržalo je Federalno ministarstvo obrazovanja
i nauke Bosne i Hercegovine

SADRŽAJ

1. PREDGOVOR.....	9
2. BRITANSKA POLITIKA PREMA OSMANSKOM CARSTVU OD SREDINE 19. STOLJEĆA DO ISTOČNE KRIZE SEDAMDESETIH: NEZAVISNOST I TERITORIJALNI INTEGRITET.....	21
Politika velikih sila prema Osmanskom carstvu od sredine 19. stoljeća do 1875. godine	21
Osmansko carstvo u britanskoj politici od sredine 19. stoljeća do početka Istočne krize (1875-1878)	32
Britanska podrška nezavisnosti i teritorijalnom integritetu Osmanskog carstva	43
3. USPOSTAVA KONZULATA U BOSNI I BRITANSKA KONZULARNA I DIPLOMATSKA SLUŽBA	56
Osnivanje Britanskog konzulata u Bosni.....	56
Zadaci Konzulata u Bosni i pravila službe	64
Konzuli i konzularni službenici	74
Subjekti britanske politike	82
4. BOSNA I HERCEGOVINA U BRITANSKOJ POLITICI OD OSNIVANJA KONZULATA 1857. DO POČETKA USTANKA 1875.	95
Polazne pozicije i osnovni pravci britanske politike u Bosni i Hercegovini od sredine 19. stoljeća do 1875. godine	95
Očuvanje mira	110

Lav protiv Orla i Medvjeda - Praćenje rada drugih konzulata i amortizacija negativnog djelovanja ruskog i austrijskog konzulata.....	149
Britanska podrška provođenju reformi u Bosni i Hercegovini.....	165
5. BOSNA I HERCEGOVINA U EKONOMSKOJ POLITICI VELIKE BRITANIJE I TRETMAN PRIVREDNIH KRETANJA U DJELATNOSTI BRITANSKOG KONZULATA U BOSNI	217
6. BOSNA I HERCEGOVINA U POLITICI VELIKE BRITANIJE ZA VRIJEME ISTOČNE KRIZE 1875-1878.....	254
Početak ustanka i konzulska misija	254
Izveštaji Holmesa i Freemana - baza za kreiranje britanske politike prema budućem statusu Bosne i Hercegovine	274
Andrássyeva nota i Berlinski memorandum	287
Prema Carigradskoj konferenciji	310
Od Carigradske konferencije do San Stefana – put ka potpunom zaokretu u britanskoj politici prema budućem statusu Bosne i Hercegovine	336
Savez prevarenih – Britansko-austrougarska saradnja i promjena politike Velike Britanije prema Bosni i Hercegovini	353
Epilog – Britanci o okupaciji i uspostavi austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini	378
7. ZAKLJUČAK.....	383
8. SUMMARY.....	391
9. IZVORI I LITERATURA.....	397
10. INDEX.....	407

Ova knjiga je doručena doktorska disertacija odbranjena 8. septembra 2008. godine na Filozofskom fakultetu u Sarajevu pred komisijom u sastavu akademik Dževad Juzbašić, prof. dr Zijad Šehić i prof. dr Enes Pelidija. Za nesebičnu pomoć koja mi je pružena pri istraživanju teme zahvaljujem se zaposlenim u National Archives of the United Kingdom u Londonu, British Library u Londonu, Bošnjačkom institutu (Fondacija Adil Zulfikarpašić) u Sarajevu, Arhivu Bosne i Hercegovine Sarajevo i biblioteci Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Neizmjernu zahvalnost dugujem mom profesoru, prijatelju i prvom mentoru rahmetli Iljasu Hadžibegoviću, kojeg je teška bolest spriječila da započeti posao na izradi disertacije zajedno dovedemo do kraja. Na stručnoj pomoći, korisnim savjetima i uputama zahvaljujem se prof. dr Zijadu Šehiću koji je preuzeo mentorstvo, kao i ostalim mojim kolegama s Odsjeka za historiju, čiji su mi usputni savjeti i ohrabrenja pomogli da pisanje knjige dovedem do kraja. Na podršci i strpljenju zahvaljujem se mojim prijateljima i posebno porodici, bez čijeg razumijevanja bi sav posao bio mnogo teži. Veliku zahvalnost dugujem mojim prijateljima Eldinu i Ameli Japalak iz Londona, čijom dobrotom mi je omogućeno istraživanje u National Archives i The British Library. Riječi zahvale idu i mojoj kući, Filozofskom fakultetu u Sarajevu i svim njegovim službama, kao i Institutu za istoriju Sarajevo koji je prihvatio rukopis knjige i uvrstio ga u svoj izdavački program.

Autor

1. PREDGOVOR

U Evropi devetnaestog stoljeća utire se put nacionalnoj državi, a proces stvaranja nacionalnih država posebno je bio bolan na evropskim prostorima koji su se već stoljećima nalazili pod vlašću Osmanskog carstva. Na tim prostorima dolazi do oštre borbe dva koncepta, do tada dominantnog imperijalnog i nadolazećeg nacionalnog, koja je na Balkanu dovela do stepene ali nezaustavljive pobjede nacionalnog koncepta i nacionalne države kao njegove suštine. U toj borbi su balkanski nacionalni pokreti kao svog glavnog neprijatelja definirali Osmansko carstvo i sve ono što je ono nosilo sa sobom – prije svega osmanski državni sistem i društvene odnose koje je on proizveo, vladajuću religiju islam i sve muslimane, bili oni “pravi Turci” ili njihovi sunarodnici koji su prihvatili islam. Iako pojavno izgleda paradoksalno, važnu ako ne i odlučujuću ulogu u pobjedi nacionalnog koncepta na Balkanu odigrale su imperije. Jedne, kao naprimjer Rusija, u podršci nacionalnim pokretima balkanskih hrišćana vide jednu od metoda ostvarivanja strateškog interesa (kontrole toplih mora), iako to nije bila konstanta politike carskog dvora, a postojala je i opravdana bojazan da im se podrška revolucionarnim pokretima, makar oni bili upereni protiv njihovog tradicionalnog neprijatelja “Turčina,” kao bumerang ne vrati u njihovo vlastito dvorište. Druge, kao naprimjer Velika Britanija, zbog prihvaćenog stava da je osmanska vlast na Balkanu teško održiva, direktno ili indirektno pomažu u nastajanju nove političke karte Balkana, iako to ni suštinski nije bila njena konstantna politika, a najčešće zvanično vode suprotnu politiku. Ponajviše da drugima (u prvom redu Rusiji) ne prepuste ekskluzivno pravo pomoći (posljedično i utjecaja) balkanskim državama u nastajanju. Pored toga, pripadnost islamu ili hrišćanstvu strana u sukobu značajno je utjecala na opredjeljenje nekih velikih sila da odaberu stranu koju će podupirati, iako su se zvanično iznosili manje religiozni razlozi. U tom vremenu, na

vladajuće strukture u državama koje su predstavljale subjekte svjetske politike, snažan utjecaj je imalo njihovo javno mnijenje, u kojem “hrišćanska solidarnost” igra važnu ulogu. U takvom užem i širem kontekstu se rješavala sudbina i budući položaj Bosne i Hercegovine i njenog stanovništva posljednjih decenija vlasti sultana u ovoj najisturenijoj pokrajini Osman-skog carstva.

Istovremeno se kao kontekst, ali i kao uzrok, pa i posljedica gore spome-nute borbe pojavljuju interesi velikih sila koji su jako opterećeni međusob-nim nepovjerenjem i stalnim traženjem saveznika, iako se u 19. stoljeću kao krajnja tačka međusobnog neslaganja i sukoba pojavljuje njihovo usagla-šeno djelovanje najbolje vidljivo kroz prizmu tri održana kongresa (Bečki, Pariski, Berlinski). Kompleksnosti međunarodne politike doprinosila je či-njenica da su velike sile u 19. stoljeću bile interesno povezane i međusobno suprotstavljene u svim važnijim pitanjima svjetske politike. Jedno od takvih pitanja bilo je i Istočno pitanje, a u okviru njega i pitanje budućeg statusa Bosne i Hercegovine.

Britanska politika u Istočnom pitanju u 19. stoljeću bila je okvirno de-finirana njenim primarnim ciljem - očuvanjem mira i stabilnosti u Evropi, bez čega nije bilo moguće održavanje britanskih političkih interesa i nji-hova uspješna trgovina. Kako su konkretni britanski interesi u jugoistočnoj Evropi i na Bliskom istoku bili zaštita britanske trgovine na Mediteranu i Levantu i obezbjeđivanje sigurnog puta za Indiju, to se sredinom 19. sto-ljeća Velika Britanija pojavljuje kao glavni prijatelj i saveznik Porte s iden-tičnim ciljem kao što je bio i onaj osmanske države – očuvanje nezavisnosti Osmanskog carstva i njegovog teritorijalnog integriteta. Iako je nesumnji-vo britanska politika prema Bosni i Hercegovini bila dio britanske politike prema Osmanskom carstvu, ipak je zbog specifičnosti, koje je ova zemlja imala i posebno naglašenih interesa nekih drugih evropskih sila na ovom prostoru, neophodno izdvojeno izučavati mjesto i ulogu Bosne i Hercegovine u britanskoj politici posljednjih decenija osmanske vlasti. Geostrateški položaj Bosne i Hercegovine, veliki broj muslimanskog slavenskog stanovništva koje je dobrim dijelom ulazilo u sistem vlasti u pokrajini, pojačano interesovanje i pretenzije Rusije i Austro-Ugarske za indirektnom i direktnom kontrolom nad njom (pri čemu su obilato koristili postojanje

domaćeg pravoslavnog i katoličkog stanovništva), kao i težnja susjednih autonomnih kneževina Srbije i Crne Gore da se prošire na Bosanski ejalet ili dijelove njegovog teritorija, doprinosili su specifičnom položaju Bosne i Hercegovine u Istočnom pitanju, pa posljedično i specifičnom položaju u britanskoj politici. Povezano s primarnim britanskim ciljem zadržavanja evropskog mira, iskazivana bojazan britanskih diplomata i konzularnih predstavnika da bi posljedica uvlačenja Bosne i Hercegovine “u nesretne događaje” bila izbijanje evropskog sukoba, dovoljno argumentiraju specifičnost Bosne i Hercegovine u britanskoj politici u poređenju s cijelim Carstvom ili njegovim evropskim dijelom.

U historiografiji do sada nije postojalo naučno-istraživačko djelo o Bosni i Hercegovini u britanskoj politici od 1857. do 1878. godine, već su samo neki dijelovi ovog naučnog problema obrađivani u sklopu drugih tematskih okvira. Samo donekle je izuzetak knjiga *Disraeli i istočno pitanje*,¹ autora Miloša Kovića koji više od drugih tretira pitanje Bosne i Hercegovine u britanskoj politici, istina primarno kroz prizmu djelatnosti i pozadine djelovanja britanskog premijera Benjamina Disraelia. Knjiga se suštinski bavi izvorištima i formom Disraelieve vanjske politike, posebno se fokusirajući na balkanske zemlje u vrijeme Istočne krize 1875-78. godine.

Ostala historiografska literatura koja je tretirala bosansko pitanje u britanskoj politici i koja je konsultirana i korištena prilikom istraživanja za ovu knjigu može se ugrubo podijeliti u dvije grupe: onu pisanu na engleskom jeziku i literaturu pisanu na južnoslavenskim jezicima. Historiografski radovi pisani na engleskom jeziku uglavnom se bave globalnim odnosima i općom politikom Velike Britanije prema Osmanskom carstvu i u Istočnom pitanju,² dok je Bosna i Hercegovina mnogo rjeđe zastupljena

¹ Miloš Ković, *Disraeli i Istočno pitanje*, Clio, Beograd, 2007.

² Izdvajamo samo najvažnije: Barbara Jelavich, *The Ottoman Empire, the Great Powers, and the Straits Question 1870-1887*, Indiana University Press, 1973; Kenet Bourne, *The Foreign Policy of Victorian England 1830-1902*, Clarendon Press, Oxford 1970; R. W. Seton-Watson, *Britain in Europe 1789-1914, A Survey of Foreign Policy*, Cambridge at the University Press, 1937; R. W. Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question*, London 1935./*Disraeli, Gladstone, and the Eastern Question*. New York, 1972; Charles and Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*, University

u okviru tih tematskih okvira (uglavnom je to slučaj s literaturom koja se odnosi na vrijeme Istočne krize),³ a literatura pisana na južnoslavenskim jezicima bavi se događajima i procesima koji su samo indirektno povezani s pitanjem Bosne i Hercegovine u britanskoj politici,⁴ a ni fragmentarno ne razmatra mjesto Bosne i Hercegovine u britanskoj politici posljednjih decenija osmanske vlasti. Izuzetak su donekle knjige i radovi koji tretiraju angažman drugih velikih sila u Bosni i Hercegovini ili se izvjesni događaji i procesi u bosanskohercegovačkoj historiji 19. stoljeća tumače na osnovu diplomatske građe tih država.⁵ Od posebno velike pomoći su bili rezultati

---

of Washington Press, Seattle and London, 1977; Barbara Jelavich, *History of the Balkans, Eighteen and Nineteenth Centuries*, Volume I, Cambridge University Press, 1995; H. S. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923*, Macmillan, London, 1966; *Later Victorian Britain, 1867-1900*, Edited by T. R. Gourvish and Alan O'Day, Macmillan, London 1988; *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, edited by Marian Kent, George Allen and Unwin, London 1984; *Years of Expansion, Britain 1815-1914*, Edited By Michael Scott-Baumann, Hodder & Stoughton, London 1999; Llewellyn Woodward, *The Oxford history of England, The Age of Reform 1815-1870*, Oxford: Oxford University press, 1988; R. C. K. Ensor, *England 1870-1914*, Oxford at the Clarendon Press, 1968; Allan Cunningham, *Eastern Questions in the Nineteenth Century*, Collected Essays, Volume II, Frank Cass&Co. LTD, London 1993; Marvin Swartz, *The Politics of British Foreign policy in the Era of Disraeli and Gladstone*, Macmillan and St Antony's College, Oxford, 1985.

³ Richard Millman, *Britain and the Eastern Question 1875-1878*, Clarendon Press, Oxford 1979; David Harris, *A Diplomatic history of the Balkan Crisis of 1875-1878, the First Year*, Archon Books, 1969; Mihailo D. Stojanović, *The Great Powers and the Balkans 1875-1878*, Cambridge at the University press, 1939 (reprinted 1968); R. W. Seton-Watson, *The Role of Bosnia in International Politics (1875-1914)*, The Religh Lecture on History, British Academy, Volume XVII, Humfrey Milford Amen House, E. C. London, 1931. Za temu knjige ovo su bili najkorisniji naslovi.

⁴ Kao primjer spominjemo samo neke naslove, bez namjere da drugim autorima koji su se bavili ovim periodom umanjimo zasluge za razotkrivanje bosanskohercegovačke prošlosti 19. stoljeća. Ahmed Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1983; Milorad Ekmečić, *Ustanak u Bosni 1875-1878*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1973 (II izdanje), *Međunarodni naučni skup povodom: 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875-1878. godine*, I-III, ANUBiH, Sarajevo 1977, *Naučni skup: Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, ANUBiH, Sarajevo, 1979; Iljas Hadžibegović, *Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine*, Svjetlost Sarajevo, 1980. Grgur Jakšić, *Bosna i Hercegovina na Berlinskom kongresu*, Naučna knjiga, Beograd 1955.

⁵ Rudolf Zaplata, Strani konzuli u Bosni i Hercegovini za turske vlade, *Kalendar Gajret*,

istraživanja autora koji su se bavili organizacijom i funkcioniranjem Foreign Officea i britanske diplomatske i konzularne službe.⁶

I pored neosporne koristi koju pruža dosadašnja historiografija, knjiga je najvećim dijelom zasnovana na neobjavljenoj arhivskoj građi i nešto manje na publiciranim izvorima i putopisnoj literaturi. Većinu potrebnih

---

Sarajevo 1937; Ibrahim Tepić, *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima (1856–1878)*, Veselin Masleša, Sarajevo 1988; Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina, 1854–1860*, Landshut 1998; Galib Šljivo, *Izlaz Bosne i Hercegovine na Jadran. Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815–1878*, Tešanj 2001; Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina, 1861–1869*, Orašje 2005; Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1869–1878*, Planjaj, Tešanj 2013; Galib Šljivo, Iseljavanje bosanskog stanovništva u prekosavske krajeve u prvoj polovini 1860, *Istorijski zbornik*, Istorijski institut u Banjaluci, godina X, broj 10, Banjaluka 1989; M. Ekmečić, *Ustanak u Bosni 1875–1878*; Vaso Čubrilović, *Bosanski ustanak 1875–1878*, Srpska kraljevska akademija, posebna izdanja, knj. LXXXIII, Beograd 1930; Grgur Jakšić, *Bosna i Hercegovina na Berlinskom kongresu*, Beograd 1955; Milorad Ekmečić, Mit o revoluciji i austrijska politika prema Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori za vrijeme krimskog rata 1853–56. godine, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XIII, 1962; Božo Madžar, Izvještaji austriskog generalnog konzula Vasića od septembra 1875. do juna 1876. godine, *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, 1974–75, XIV/XV; Pavle Mitrović i Hamdija Kreševljaković, *Izvještaji Italijanskog konzulata u Sarajevu (1863–1870 godine)*, Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1958; Rade Petrović, Prvi diplomatski kontakti između Bosne i Hercegovine i Kraljevine Italije, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XXXVIII, 1976; Radoslav Petrović, Pogled na Bosnu (1864. godine) i Hercegovinu (1868. godine) sedamdesetih godina 19. stoljeća, *Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, god. XVIII–XIX, Sarajevo, 1978/79; Midhat Šamić, *Francuski putnici u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću (1836–78) i njihovi utisci o njoj*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1981; *Međunarodni naučni skup povodom: 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875–1878. godine*, I–III; *Naučni skup: Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*.

⁶ Zara S. Steiner, *The Foreign Office and Foreign Policy, 1898–1914*, Cambridge University Press, 1969; John Tilley and Stephen Gaselee, *The Foreign Office*, Putnam's Sons, London/New York 1933; D. C. M. Platt, *The Cinderella Service, British Consuls since 1825*, Longman London, 1974; Ray Jones, *The nineteenth century Foreign Office, An administrative history*, With a preface by W. N. Medlicott, London Scholl of Economics and Political Science, 1971; *British Foreign Secretaries and Foreign Policy: From Crimean War to First World War*, edited by Keith M. Wilson, Croom Helm, London, Sydney, Wolfeboro, New Hampshire, 1987; Robin Okey, *British Impressions of the Serbo-Croat Speaking Lands of the Habsburg Monarchy – Reports to the Foreign Office 1867–1908*, U: *Great Britain and Central Europe 1867–1914*, VEDA, Bratislava 2002; Neil Hart, *The Foreign Secretary*, Dalton, Suffolk 1987.

podataka za rekonstrukciju postavljene teme nudi *National Archives of the United Kingdom* u Londonu, posebno *Foreign Office Archives*, koji je najvažniji fond arhiva ne samo za britansku politiku prema Bosni i Hercegovini nego i općenito za izučavanje historije Bosne i Hercegovine posljednjih decenija osmanske vlasti. Ovaj fond između ostalog sadrži korespondenciju Ministarstva vanjskih poslova Velike Britanije u Londonu, Ambasadu u Carigradu i britanskog konzulata u Bosni; korespondenciju Ministarstva vanjskih poslova sa Ambasadom u Carigradu i drugim britanskim diplomatskim predstavništvima u Osmanskom carstvu i drugim evropskim centrima, koju sam smatrao značajnom za obradu teme, posebno u periodu 1875-78. godine. Dijelom je korištena i građa iz fondova *Public Record Office*, *War Office* i *Parliamentary Papers*. Pri radu na knjizi od velike pomoći su mi bili i knjižni fondovi specijalističke biblioteke *National Archives* u kojoj se mogu naći uglavnom sve knjige i objavljeni izvori vezani za građu koju posjeduje arhiv. Za sagledavanje djelatnosti Britanskog konzulata i života konzularnih predstavnika važan izvor je *Freeman Journal* (privatni dnevnik Edward Bothamley Freemana, savjetnika, vicekonzula i konzula u britanskom konzulatu u Bosni), koji se čuva u *The British Library* u Londonu, kao i *Foreign Office lists*, neka vrsta registra zaposlenih u Foreign Officeu i diplomatskoj i konzularnoj službi, koji sadrži i pregled njihove profesionalne karijere (nalaze se u *National Archives*, London). Važne su i neke serije objavljenih izvora publikovane od strane Nacionalnog arhiva u Londonu.⁷ Od koristi su bili i fondovi Bošnjackog instituta u Sarajevu (posebno serija objavljenih izvora iz rukopisnog odjeljenja, *Great Britain, Foreign Office, Turkey, Correspondence respecting the Affairs of Turkey*, London: Harrison and Sons, *Vol. 1 do 5, London*, objavljavani od 1876. do 1879), biblioteke Filozofskog fakulteta u Sarajevu i biblioteke Arhiva Bosne i Hercegovine. U cilju što potpunijeg sagledavanja postavljenog naučnog problema pregledani su putopisi Britanaca koji su posjetili Bosnu i Hercegovini u 19.

---

⁷ Naprimjer, *Historical boundaries between Bosnia, Croatia, Serbia, Documents and maps, 1815 - 1945.*, edited by Anita L. P. Burdett, England, Archive editions, 1995; *Ethnic Minorities in the Balkan States 1860-1971*, 6 Volume Set, edited by: B. Destani, Cambridge Archive editions, 2003.

stoljeću,⁸ ali su u kontekstu obrađivane teme konkretno iskorišteni samo oni koji su imali utjecaja na kreiranje javnog mnijenja u Velikoj Britaniji i time posredno na stavove Parlamenta, odluke Kabineta i Foreign Officea.⁹

Prilikom pisanja knjige posebna pažnja posvećena je izvještajima koje su svojim pretpostavljenim, ambasadoru u Carigrad ili sekretaru vanjskih poslova u Foreign Office, slali konzul i vicekonzul iz Bosne, jer je od njihovih izvještaja da li i kako se provode reforme dosta zavisilo kakva će biti buduća politika Velike Britanije prema Osmanskom carstvu i kakav će biti stav velikih sila prema budućnosti evropskih provincija Osmanskog carstva (među njima i Bosne i Hercegovine) i da li će doći do otvorenog miješanja velikih sila u unutrašnje stvari Carstva.¹⁰ Potrebno je naglasiti da tačnost izvještaja nije bila presudna za vođenje britanske politike, te se s toga u knjizi sistematski ne raspravlja s drugačijim viđenjima i ocjenama događaja koji nisu direktno povezani s pitanjem Bosne i Hercegovine u britanskoj politici. Konzularna građa o Bosni i Hercegovini u razmatranom periodu, posebno za vrijeme Istočne krize 1875-1878. godine, nadopunjavana je gra-

⁸ Veliki broj tih putopisa nalazi se u Digital Library, University of Michigan. Vrijedan doprinos poznavanju dolazaka britanskih putnika u Bosnu i Hercegovinu i njihovih stavova o njoj dao je Omer Hadžiselimović. Omer Hadžiselimović, *Na vratima istoka (Engleski putnici o Bosni i Hercegovini od 16. do 20. vijeka)*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1989. Nešto slično uradio je Zdravko Levental za prostor bivše Jugoslavije. Zdenko Levental, *Britanski putnici u našim krajevima od sredine XV do početka XIX veka*, Dječje novine, Gornji Milanovac, 1989.

⁹ *Travels in the Slavonic provinces of Turkey-in-Europe*, By Sebright, Georgina Mary Muir (Mackenzie), Bell and Daldy, London, 1877; Arthur Evans, *Through Bosnia and the Herzegovina on foot during the insurrection*, London: Longmans, Green, and co. 1876. Ili u prijevodu Artur Dž. Evans, *Kroz Bosnu i Hercegovinu peške tokom pobune avgusta i septembra 1875*, Veselin Masleša, Sarajevo 1965.

¹⁰ Građa Nacionalnog arhiva Velike Britanije u Londonu, nastala u periodu od 1857. do 1878. godine, nudi još jedan ugao za potpunije razotkrivanje mjesta naše zemlje u međunarodnoj politici i unutrašnjih odnosa u bosanskohercegovačkom društvu posljednjih prijelomnih decenija pod osmanskom upravom, koji su u dosadašnjoj bosanskohercegovačkoj, ili tačnije rečeno u historiografiji bivše Jugoslavije, uglavnom tumačeni na osnovu građe iz austrijskih i ruskih arhiva. Podaci iz konzularnih izvještaja govore i o geografskim osobinama zemlje, stanovništvu, historiji, prirodnim bogatstvima i privrednim potencijalima, postojećem načinu proizvodnje i razmjeni dobara, cijenama, vjerskom životu, školstvu i kulturi općenito, svakodnevnici, konzulatima i konzulima drugih velikih sila.

dom koja je nastajala kao rezultat politike na višem nivou, od ambasadora u Carigradu do kraljice Viktorije. Prepiska u ovom krugu tretirala je Bosnu i Hercegovinu uglavnom s pozicija međunarodnih političkih odnosa, što je i uslovalo većinom politički karakter ove građe. Angažman aktera izvan konzularne i diplomatske službe u “bosanskom pitanju” bio je mnogo rjeđi i pojavljuje se obično u vremenu kada bi određeno pitanje u koje je bila uključena i Bosna i Hercegovina dobijalo međunarodne dimenzije. Naprimjer, zaoštavanje odnosa između Velike Britanije i sjevernih sila (Rusije, Austro-Ugarske i Njemačke) u vrijeme Istočne krize 1875-1878. godine i neizvjesnost oko njenog rješenja naveli su odgovorne i u War Officeu da razmatraju ovo važno pitanje. Rezultat ove aktivnosti je dugačka opservacija Istočnog pitanja od strane Ministarstva rata Velike Britanije, u kojoj pitanje Bosne i Hercegovine zauzima značajno mjesto.¹¹ I *Public Record Office* se pojavljuje kao tvorac građe koja tretira pitanje statusa i budućnosti najisturenije osmanske pokrajine u Evropi. Slično gradi War Officea, opet se radi o dokumentima koji nastaju u turbulentnim vremenima.

Na spomene Bosne i Hercegovine u Britanskom parlamentu nailazimo tek povremeno, pa se i za ovu instituciju može reći da joj je angažman oko ove zemlje uglavnom vezan za nemirna vremena, onda kada je Istočno pitanje bilo u žiži međunarodne politike. Na malu zastupljenost pitanja Bosne i Hercegovine i općenito međunarodne politike značajno je utjecala činjenica da je u Parlamentu pritisak unutrašnjih poslova skraćivao vrijeme predviđeno za diskusije o međunarodnim odnosima, a i kritika opozicije češće je bila usmjerena na unutrašnje poslove. Foreign Office je nastojao da, kada god je to bilo moguće, izbjegne podnošenje dokumenata Parlamentu o vođenju vanjske politike, a u najvećem broju slučajeva Foreign Office je odlučivao koji dokumenti će biti štampani i podneseni Parlamentu. Općenito uzevši, iako se ne može negirati izvjesna uloga Parlamenta u vođenju vanjske politike, on uglavnom nije imao interesa, informacija, niti vremena da utječe na kurs diplomatije, ukoliko se nije radilo o najkrupnijim pitanjima kao što su naprimjer pitanja rata ili mira. Foreign Office je pažljivo birao materijale s kojim će upoznati Parlament, a važne odluke je donosio u tajnosti.¹²

¹¹ *National Archives of the United Kingdom, War Office, London (dalje: WO), WO 147/48.*

¹² Z. S. Steiner, *The Foreign Office and Foreign Policy, 196-97.*

Osnovni cilj istraživanja bio je rekonstrukcija mjesta Bosne i Hercegovine u britanskoj politici u naslovom naznačenom vremenu, razotkrivanje osnovne linije britanske politike prema Bosni i Hercegovini i konkretnih mjera koje su poduzimane za njeno sprovođenje i, posebno, rekonstrukcija ciljeva britanske politike u vezi s budućim državno-pravnim statusom ove osmanske pokrajine. U definiranju pravca te politike nije se mogla izbjeći rekonstrukcija dešavanja u Bosni i Hercegovini, kako bi se vidio kontekst u kojem se ta politika stvarala i sprovodila. U tome je prednost data podacima iz britanske konzularno-diplomatske građe, jer su Britanci svoju politiku kreirali i vodili u velikoj mjeri na osnovu izvještaja i mišljenja svojih diplomatskih i konzularnih predstavnika. Na mjestima gdje je bilo nužno data je uputa na literaturu koja se bavila konkretnim pitanjima bosansko-hercegovačke prošlosti ovog perioda.

Neke aspekte teme knjige bilo je moguće i opravdano hronološki pratiti kroz cijeli naznačeni vremenski okvir, ali zbog postojanja prijelomnog perioda u historiji Bosne i Hercegovine 19. stoljeća (1875-78), koji je bio praćen pojačanim diplomatskim aktivnostima u kojima je učestvovala i Velika Britanija kao važan sudionik i u kojem se, uostalom, i mijenja osnovni kurs britanske politike prema budućem državno-pravnom statusu Bosne i Hercegovine, to se kao logičan nametnuo tematsko-hronološki princip u obradi raspoložive građe i u prezentiranju dobijenih rezultata. Vremenski okvir knjige se skoro sam nametnuo, donja granica je početak konkretne i sistematske politike Velike Britanije u Bosni i Hercegovini, a gornja je označila kraj osmanske vlasti u ovoj osmanskoj provinciji.

Analizirajući raspoložive izvore i literaturu koja se bavila temom ove knjige u širem smislu (a koja je i uslovala postojeću strukturu knjige), tražili smo način kako da se pomiri opće i pojedinačno (posebno), odnosno, da se nađe nešto što bi Bosnu i Hercegovinu uključilo u britansku politiku prema Osmanskom carstvu kao cjelini a da se pri tome ne izgube specifičnosti pozicije Bosne i Hercegovine. Jednom riječju, tragalo se za ključnom odrednicom britanske politike prema Osmanskom carstvu (kao općem) i prema Bosni i Hercegovini (kao posebnom). Britansko zvanično zalaganje za očuvanje suvereniteta i teritorijalnog integriteta, što je konkretno značilo zadržavanje Bosne i Hercegovine u sastavu Osmanskog carstva, namet-

nulo se kao ključni element njihove politike i ideja vodilja za cjelokupan rad, a sam tekst je tako koncipiran da upravo nju prati od početka do kraja. Sadržaji koji na prvi pogled nisu direktno vezani za ovu liniju također imaju istu funkciju, jer daju dodatne argumente za postavljenu tezu. Naprimjer, kada se daju činjenice o britanskim konzularnim predstavnicima u Bosni i Hercegovini to prvenstveno ima za cilj da pokaže da su oni bili stručnjaci za osmansko i islamsko, a ne za slavensko i hrišćansko, čime se nameće zaključak da Britanci u tom vremenu budućnost ove provincije i dalje primarno vide u sastavu Osmanskog carstva. Drugi cilj iznošenja i analize takve vrste podataka je upoznavanje naučne i šire javnosti sa do sada uglavnom nepoznatim dijelovima bosanskohercegovačke prošlosti. S istim ciljem se u napomenama, a ponegdje i u osnovnom tekstu, daje britansko viđenje izvjesnih događaja u Bosni i Hercegovini, koje nije bilo poznato ili je zanemareno, a nudi unekoliko drugačiju ili potpuniju sliku historije Bosne i Hercegovine zadnje dvije decenije osmanske vlasti.

Usljed činjenice da Bosna i Hercegovina nije bila samostalan politički subjekt u vremenu koje je predmet našeg interesovanja, nije bilo moguće ni opravdano Bosnu i Hercegovinu u britanskoj politici posmatrati izolovano, već ju je bilo nužno pratiti u kontekstu britanske politike prema Osmanskom carstvu i prema Istočnom pitanju u najširem smislu. Kako bi se što više pratila linija naznačene teme, u većem dijelu teksta britanska politika prema Osmanskom carstvu i sumarni pogled na Istočno pitanje, odnos priznatih evropskih sila tog vremena prema Osmanskom carstvu i njihovi interesi u Istočnom pitanju izdvojeni su u jednu kraću pristupnu glavu. Međutim, to ne znači da je ostali dio teksta oslobođen povremenih digresija u tom pravcu, posebno ako se radi o politici na najvišem nivou (prije svega onu koju vodi Foreign Office i Britanski kabinet, kao i vlade drugih sila), gdje se specifičnosti Bosne i Hercegovine u međunarodnoj politici u odnosu na poziciju Osmanskog carstva u njoj povremeno gube. To se posebno odnosi na Istočnu krizu 1875-78. u kojoj Bosna i Hercegovina, iako je predmet posebnih sporenja i objekt međudržavnih sporazuma i diplomatskih pregovora i prepiske, postaje samo dio paketa zvanog Istočno pitanje i na kraju predmet za potkusurivanje velikih sila pa i Osmanskog carstva.

Zalaganje Velike Britanije za obezbjeđivanje uslova za provođenje reformi u Osmanskom carstvu kao cjelini i Bosni i Hercegovini kao njenoj najisturenijoj provinciji i njihovo konkretno provođenje, položaj hrišćana, intrigantske aktivnosti nekih sila i njihovo korištenje nezadovoljstva hrišćanskih podanika sultana, težnja ka širenju balkanskih nacionalnih država u nastajanju, pitanja su kojima je posvećen jedan od dva centralna dijela knjige (“Bosna i Hercegovina u britanskoj politici od osnivanja konzulata 1857. do početka ustanka 1875.”). Drugi centralni dio knjige (“Bosna i Hercegovina u politici Velike Britanije za vrijeme Istočne krize 1875–1878.”) bavi se vremenom u kojem britansko zalaganje za provođenje reformi, iako ni tada nije zapostavljeno, neće biti glavna briga Britanaca, već osnovna briga postaje smirivanje stanja u pokrajini i cijelom Carstvu kako bi se spriječile agresivne namjere Rusije. U tu svrhu je angažiran Foreign Office i cjelokupni britanski diplomatski aparat u Osmanskom carstvu, okruženju i pri dvorovima evropskih sila, a Velika Britanija ulazi u diplomatske javne i tajne dogovore s drugim velikim silama, prije svih Rusijom i Austro-Ugarskom, o budućem državno-pravnom statusu Bosne i Hercegovine, što je i bio glavni predmet interesovanja u ovoj glavi. Druga glava (“Uspostava konzulata u Bosni i britanska konzularna i diplomatska služba”) bavi se motivima osnivanja konzulata, instrukcijama koje su usmjeravale njegovu aktivnost i konkretnim zadacima koji su stavljeni pred konzulat, ličnostima konzula i drugih konzularnih službenika, te analizom subjekata koji su utjecali na kreiranje britanske politike prema Bosni i Hercegovini, a četvrta glava (“Bosna i Hercegovina u ekonomskoj politici Velike Britanije i tretman privrednih kretanja u djelatnosti Britanskog konzulata u Bosni”) razmatra kratkoročne i dugoročne, ostvarene i neostvarene ciljeve britanske ekonomske politike.

Važno je napomenuti da u periodu koji je predmet analize u ovoj knjizi, Velika Britanija ima veći utjecaj na Porti nego bilo koja druga sila i da se pojavljuje kao glavni zaštitnik Osmanskog carstva, znači da vodi potpuno drugačiju politiku od onih Rusije i Austrije/Austro-Ugarske, čije su politike i odnosi s Bosnom i Hercegovinom bili predmet pojačanog interesiranja u dosadašnjim južnoslovenskim historiografijama. To ovoj temi daje posebnu važnost.

Pri postavljanju naučnog problema, njegovoj obradi i finaliziranju rada pojavila se dilema koji naziv koristiti za najistureniju osmansku evropsku provinciju: Bosna i Hercegovina, Bosna ili Bosanski ejalet/vilajet. Mada je službeni naziv za ovu osmansku provinciju od 1580. do 1865. bio Bosanski ejalet, a od tada pa do kraja osmanske vlasti Bosanski vilajet, odlučio sam se za dominantnu upotrebu naziva Bosna i Hercegovina, jer je taj naziv preovladao kod kreatora britanske politike, a pristup problemu je i postavljen iz ugla Velike Britanije. Svjestan sam izvjesnih nedostataka ovakvog opredjeljenja. Napominjem, na nekim mjestima koriste se i drugi nazivi, uglavnom na onim gdje je pominjanje zemlje direktno vezano za određeni primarni izvor.

S obzirom da se ovdje radi o temi iz diplomatske historije, bilo je nužno napraviti selekciju obimnog arhivskog materijala i fokusirati se na elemente iz kojih se vide osnovni pravci i konkretna britanska politika prema Osmanskom carstvu općenito i prema Bosni i Hercegovini posebno. Bavljenje temama iz diplomatske historije, pored analize, zahtijeva i iznošenje stavova sudionika koji su kreirali politiku, pa se na nekim mjestima i u ovoj knjizi nije mogla izbjeći deskripcija određenih mišljenja i prijedloga, a autorski udio se ispoljio kroz odabir relevantnog materijala.